

บริบททางด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของไทยในระหว่างปี พ.ศ. 2487-2500

1. บริบททางด้านการเมืองของไทยในระหว่างปี พ.ศ. 2487-2500

1.1 บริบททางด้านการเมืองของไทยในระหว่างปี พ.ศ. 2475-2487

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475 โดยกลุ่มที่เรียกตนเองว่า "คณะราษฎร" ซึ่งประกอบด้วย ข้าราชการทหาร พลเรือน โดยมีกำลังฝ่ายทหารเป็นหลักจำนวน 99 นาย ทำการเปลี่ยนการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช มาเป็นการปกครองในระบอบประชาธิปไตยในระบบรัฐสภา โดยไม่มีการเสียเลือดเนื้อ คณะราษฎรได้ประกาศหลัก 6 ประการในการปกครองประเทศ ตั้งผู้รักษาพระนคร ฝ่ายทหาร ได้มีการพระราชทานพระราชบัญญัติธรรมนูญแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. 2475 ให้แก่คณะราษฎรตามที่เสนอขอพระราชทานไป และต่อมาได้ทรงพระราชทานรัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2475 เพื่อใช้เป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศ ต่อมา ในช่วงนับตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครองจนถึง พ.ศ. 2487 อันเป็นปีที่รัฐบาล ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม สิ้นสุดอำนาจลงนั้น ได้มีคณะรัฐมนตรีเข้ามาบริหาร ประเทศ 10 คณะ มีรัฐสภา 4 ชุด มีการเลือกตั้ง 3 ครั้ง มีการเปิดอภิปรายทั่วไป ในสภา 14 ครั้ง และมีการยุบสภา 1 ครั้ง และมีการปฏิวัติยึดอำนาจรัฐ 1 ครั้ง และก่อกบฏ 2 ครั้ง

การปกครองตามระบอบใหม่ยังต้องเผชิญกับกลุ่มที่ยังภักดีต่อเจ้านาย ซึ่งรวมตัวกันอยู่อย่างหลวม เรียกว่าคณะเจ้าหรือกลุ่มนิยมเจ้า ซึ่งหมายถึงกลุ่มที่ยังภักดีต่อเจ้านายเชื้อพระวงศ์ และต้องการเชิดชูสถาบันพระมหากษัตริย์¹ ผลจากการที่รัฐบาลอนุรักษนิยมของพระยามโนปกรณ์นิติธาดา ประกาศพระราชกฤษฎีกาปิดสภาและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตราทำให้ถูกโจมตีว่าเป็นการละเมิดรัฐธรรมนูญ² ซึ่งตามข้อแย้ง

¹ สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ. แผนชิงชาติไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมาพันธ์, 2539.

² สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ, บรรณาธิการ. 60 ปี ประชาธิปไตยไทย. กรุงเทพมหานคร : ศรีเอทีพี พับลิชชิ่ง, 2536.

ดังกล่าวทำให้เกิดการปฏิวัติครั้งที่สอง โดยคณะราษฎรเข้าคุมอำนาจบริหารเพื่อสร้าง "ระบอบใหม่" ด้วยตนเอง การรัฐประหารและสถาปนาอำนาจของคณะราษฎรนี้ได้สร้างความไม่พอใจอย่างมากให้แก่กลุ่มนิยมเจ้าและนายทหารฝ่ายอื่น ๆ ดังนั้นในเดือนตุลาคม 2476 จึงเกิด "กบฏบวรเดช" ขึ้น แต่ฝ่ายรัฐบาลโดยคณะราษฎรสามารถปราบปรามและรักษาอำนาจไว้ได้ การกบฏครั้งนี้ทำให้ฝ่ายนิยมเจ้าหมดบทบาทและถูกกวาดล้างปราบปรามอย่างหนัก ขณะเดียวกันก็เป็นการเปิดโอกาสให้กองทัพซึ่งเป็นข้าราชการประจำได้ขยายบทบาทมากขึ้นในฐานะผู้พิทักษ์ประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญให้ปลอดพ้นจากกลุ่มที่จะฟื้นฟูระบอบเก่า นายทหารที่มีบทบาทเด่นขึ้นมาในระยะนี้คือ พันเอกหลวงพิบูลสงคราม ซึ่งเป็นแม่ทัพปราบกบฏในครั้งนี้ และในที่สุดได้ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีสืบแทนพระยาพหลพลพยุหเสนา ในปี 2481

ระบอบใหม่ของของคณะราษฎรในสมัยรัฐบาลพิบูลสงครามเริ่มเปลี่ยนแปลงไปสู่ภาวะอันมีแนวโน้มในทางใช้อำนาจเด็ดขาดมากขึ้น โดยฝ่ายทหารได้เข้ามาครอบงำรัฐบาล และได้รับเอานโยบายซึ่งมีลักษณะเอนเอียงไปทางฟาสซิสต์และมีลักษณะต่อต้านอุดมการณ์ของคนจีนมาใช้ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้พยายามสลายอำนาจของพระราชวงศ์และอำนาจเก่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้พยายามสลายบทบาทและอิทธิพลของราชสำนักในมิติต่าง ๆ การเสริมสร้างอำนาจของฝ่ายกองทัพของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ต้องยุติลงเมื่อญี่ปุ่นยกพลเข้าประเทศไทยในปี พ.ศ. 2487 และจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตัดสินใจยอมให้ญี่ปุ่นเดินทัพผ่านประเทศไทยไปได้ การตัดสินใจที่ผิดพลาดดังกล่าวโดยการเข้าร่วมสงครามโลกในฐานะพันธมิตรของญี่ปุ่นก่อให้เกิดกระแสต่อต้านจากภายใน คือการจัดตั้ง "ขบวนการเสรีไทย" ที่ต่อต้านญี่ปุ่นและต่อต้านจอมพล ป. พร้อมกันไปด้วย³ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ไม่เป็นที่นิยมของประชาชนในประเทศมากขึ้น ส่วนนายปรีดี พนมยงค์ เริ่มมีความยิ่งใหญ่มากขึ้นจากการกระทำที่เข้าข้างฝ่ายสัมพันธมิตรและการปลีกตัวออกจากความรับผิดชอบทาง

³ สรศักดิ์ งามบวรกุลกิจ. ขบวนการเสรีไทยกับความขัดแย้งทางการเมืองในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2491-2492. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. 2531.

การเมืองโดยตรงมารับตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์⁴

ในปี พ.ศ. 2487 ขณะที่ญี่ปุ่นใกล้แพ้สงคราม รัฐบาลได้ออกพระราชกำหนดย้ายเมืองหลวงไปเพชรบูรณ์ และเนื่องจากใกล้กำหนด 25 พุทธศตวรรษ จึงได้ออกพระราชกำหนดพุทธชุกริมณฑล แต่ในวันที่ 22 และ 24 กรกฎาคม 2487 รัฐสภาไม่อนุมัติพระราชกำหนดทั้งสองฉบับ จอมพล ป. พิบูลสงคราม มีทางเลือก 2 ทางคือ ยุบสภาหรือลาออก แต่เนื่องจากเขาเห็นว่าหากชู่จะลาออกก็อาจทำให้สภากลับมาเชื่อว่าไม่มีบุคคลใดอีกแล้วที่เหมาะสมกับตำแหน่งนี้ และเชื่อว่า พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ซึ่งปฏิบัติหน้าที่นี้ร่วมกับนายปรีดี พนมยงค์ และเข้ากันได้ดีกับตน จะไม่รับการลาออกของตน⁵ จึงประกาศลาออกเมื่อวันที่ 26 กรกฎาคม พ.ศ. 2487 แต่เมื่อพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภารับใบลาออกแล้วก็ทรงลาออกจากการเป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ด้วย นายปรีดี พนมยงค์ จึงกลายเป็นผู้มีอำนาจมากที่สุดขณะนั้น เพราะสามารถคุมเสียงในรัฐสภาได้ และสภาได้อนุมัติให้เป็นผู้สำเร็จราชการแต่เพียงผู้เดียวเมื่อ 1 สิงหาคม 2487

1.2 บริบททางการเมือง ในระหว่างปี พ.ศ. 2487-2490

ภายหลังจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ลาออกแล้ว สภาผู้แทนราษฎรได้มีมติเลือกให้ พันเอกพระยาพลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรี ปรากฏว่าท่านปฏิเสธโดยอ้างว่าสุขภาพไม่สมบูรณ์ แต่เหตุผลที่แท้จริงเนื่องจากท่านเห็นว่า จอมพล ป. พิบูลสงคราม ยังต้องการดำรงตำแหน่งต่อไป ท่านจึงไม่ยอมรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี⁶ และเหตุผลอีกประการหนึ่งคือการจัดตั้งรัฐบาลใหม่เพื่อเตรียมรับสถานการณ์ในฐานะ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴ ทักษิณ เจลิมเตียรณ. การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ, พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และ ม.ร.ว.ประกายทอง ศิริสุข แปล, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.

⁵ ปลาทอง (นามแฝง), พรรคการเมืองไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ก้าวหน้า, 2508.

⁶ ชลอ ศรีศรากร. สันติบาลใต้ดิน. พระนคร : โรงพิมพ์มิตรไทย, 2499, หน้า 24.

ผู้แพ้สงคราม สภาจึงได้เลือกนายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี โดยได้ดำรงตำแหน่งระหว่างวันที่ 1 สิงหาคม 2487 ถึง 17 กรกฎาคม 2488 รัฐบาลของนายควงได้ประกาศใช้นโยบายของคณะราษฎรเดิม คือหลักหกประการ ได้แก่ เอกราชสันติภาพ เอกราชในทางเศรษฐกิจ ความเสมอภาค เสรีภาพ และการศึกษา รัฐบาลของนายควง อภัยวงศ์ ได้ปลดจอมพล ป. พิบูลสงคราม ออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด และตั้งให้เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินแทน ทางราชการได้ผ่อนปรนข้อบังคับต่าง ๆ ซึ่งออกประกาศใช้ตามนโยบายรัฐนิยมและกฎัยการศึกษาของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้มีการตราพระราชกฤษฎีกากักโทษนักการเมืองเมื่อครั้งกบฏบวรเดช และกบฏ พ.ศ. 2478 ต่อมาในวันที่ 9 พฤษภาคม 2488 จึงได้มีการตราพระราชกำหนดนิรโทษกรรมผู้กระทำความผิดและจลาจลทั้งหมด

ในส่วนของรัฐสภานั้น ได้มีการประกาศขยายเวลาออกไปอีก 2 ปี โดยอ้างเหตุแห่งภาวะสงคราม ไม่อาจจัดให้มีการเลือกตั้งได้ ต่อมาในวันที่ 15 สิงหาคม 2487 ประเทศไทยทราบว่าการยอมแพ้ของญี่ปุ่น นายควง อภัยวงศ์ ได้เรียกประชุมคณะรัฐมนตรีทันที เพื่อพิจารณาเรื่องการถวายเป็นมงคลลาออกจากตำแหน่ง^๗ นายปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้ประกาศสันติภาพ และระบุว่า การประกาศสงครามกับพันธมิตรเป็นโมฆะเพราะการลงนามของผู้สำเร็จราชการไม่ครบ และไม่ได้รับความเห็นชอบจากรัฐสภา รัฐบาลสหรัฐอเมริกาได้รับรองการประกาศดังกล่าวนี้ เป็นเหตุให้ไทยรอดพ้นจากการเป็นผู้แพ้สงคราม

รัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ ได้ลาออกเมื่อวันที่ 17 สิงหาคม 2488 เนื่องจากสงครามยุติและประกาศสันติภาพแล้ว ผู้นำของไทยยุคนั้นเห็นว่าควรมีรัฐบาลที่จะเจรจากับฝ่ายสัมพันธมิตรได้ และได้เลือก ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงวอชิงตัน และหัวหน้าเสรีไทยสายสหรัฐอเมริกา และระหว่างรอการเดินทางกลับ สภาได้ตั้งนายทวี บุณยเกตุ ซึ่งเป็นผู้อยู่ในกลุ่มของ นายปรีดี พนมยงค์ เป็น

^๗ว.ช. ประสังสิต, แผ่นดินสมเด็จพระปกเกล้า. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสาส์น, 2505.

^๘แผนกเก็บ สสร. รายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่พิเศษ/2487 (15 สิงหาคม 2487) เรื่องการลาออก.

นายกรัฐมนตรีชั่วคราว เมื่อวันที่ 31 สิงหาคม 2488 คณะรัฐมนตรีคณะที่ 12 นี้ จึงมีอายุเพียง 26 วัน โดยรัฐบาลได้แถลงนโยบายอย่างสั้น ๆ ว่าจะยึดหลักการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยอย่างเคร่งครัดจะร่วมมือกับสหประชาชาติทุกวิถีทาง เมื่อ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เดินทางกลับมาถึงไทย นายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้มอบหมายให้จัดตั้งรัฐบาลเมื่อวันที่ 17 กันยายน 2488 มีหน้าที่หลักคือเจรจากับอังกฤษและสหรัฐอเมริกา เพื่อมิให้ทั้งสองประเทศโดยเฉพาะอังกฤษตั้งเงื่อนไขขูดรีดผลประโยชน์จากไทย พร้อมกับหาทางที่จะให้ไทยเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติ

รัฐบาล ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติอาชญากรรมสงคราม มีผู้ถูกจับดำเนินคดีฐานเป็นอาชญากรรมสงครามได้แก่ จอมพล ป. พิบูลสงคราม และพรรคพวกอีกหลายคน แต่ในที่สุดศาลได้ตัดสินว่ากฎหมายอาชญากรรมสงครามไม่มีผลย้อนหลัง เพราะขัดต่อรัฐธรรมนูญ ผู้ต้องหาจึงพ้นข้อหาไป ในวันที่ 5 ธันวาคม 2488 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จนิวัติกลับประเทศไทยเพราะเกิดจลาจลในกรุงเทพฯ ตามคำกราบบังคมทูลของรัฐบาล และโดยที่ทรงบรรลุนิติภาวะแล้ว ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการของนายปรีดี พนมยงค์ จึงสิ้นสุดลง แต่ได้รับเกียรติยกย่องเป็นรัฐบุรุษอาวุโส ในด้านการต่างประเทศ รัฐบาลไทยสามารถเจรจายกเลิกสถานการณ์สงครามระหว่างไทยกับอังกฤษเป็นผลสำเร็จ

ในส่วนของรัฐสภา รัฐบาลได้ประกาศยุบสภาผู้แทนราษฎรโดยให้เหตุผลว่าสภาผู้แทนราษฎรอยู่ในตำแหน่งมานานและประเทศได้กลับคืนสู่ภาวะปกติแล้ว นับเป็นการยุบสภาครั้งที่สอง และได้จัดให้มีการเลือกตั้งผู้แทน 96 คน ในวันที่ 31 มกราคม 2489 นับเป็นการเลือกตั้งครั้งที่สี่ สภาได้ประชุมชาวเสียงผู้สมควรจะเป็นนายกรัฐมนตรี ในตอนแรกสภาได้เลือก นายปรีดี พนมยงค์ แต่นายปรีดี ปฏิเสธสภาได้เลือกนายควง อภัยวงศ์ ดังนั้น นายควง อภัยวงศ์ จึงได้รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นครั้งที่สอง เมื่อวันที่ 31 มกราคม 2489 และเป็นคณะรัฐมนตรีคณะที่ 14 มี ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศ ในขณะเดียวกัน

สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้เริ่มรวมกลุ่มทางการเมือง เพราะยังไม่มีกฎหมายรองรับ ในด้านการครองชีพเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ เนื่องจากสงครามเพิ่งสงบ ข้าวมีราคา สูงจนรัฐบาลต้องตราพระราชบัญญัติค่าข้าวและพระราชบัญญัติสำรวจและห้ามกักกันข้าว ต่อมา ส.ส.กลุ่มของนายปรีดี พนมยงค์ ได้เสนอร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองค่าใช้จ่าย ของประชาชนในภาวะคับขัน พ.ศ. 2489 พระราชบัญญัตินี้มีชื่อเรียกเล่น ๆ ว่า พระราชบัญญัติควบคุมราคาข้าวเหนียวหรือพระราชบัญญัติปักป้ายข้าวเหนียว ฝ่ายรัฐบาล ได้คัดค้านร่างพระราชบัญญัตินี้ แต่ต้องแพ้คะแนนเสียงในสภาด้วยคะแนน 65 ต่อ 63 นายควงเข้าใจดีว่าเป็นข้อเสนอเพื่อล้มรัฐบาลมากกว่า นายควง อภัยวงศ์ จึงนำ คณะรัฐบาลลาออกโดยให้เหตุผลว่าเพื่อแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลยึดมั่นในหลักประชาธิปไตย พร้อมกันนี้นักการเมืองฝ่ายสนับสนุนนายควง อภัยวงศ์ ก็ได้ร่วมกันจัดตั้งพรรค การเมืองชื่อพรรคประชาธิปไตยขึ้น โดยมีสมาชิกส่วนใหญ่เป็นพวกอนุรักษนิยม

รัฐสภาได้ข่าวเสียงและลงมติเลือกนายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรี โดยเข้ารับตำแหน่งตั้งแต่วันที่ 24 มีนาคม 2489 เป็นคณะรัฐมนตรีคณะที่ 15 มี ทหารเข้าร่วมเพียง 3 คน และใน 3 คนนี้มีเพียงคนเดียวเท่านั้นที่เป็นผู้ก่อการฯ ในปี 2475 ในสมัยรัฐบาลนายปรีดี ได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักร ไทย พ.ศ. 2489 ซึ่งได้เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่สมัยนายควง อภัยวงศ์ เป็นนายก- รัฐมนตรีครั้งแรกด้วยความเห็นชอบของนายปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทน พระองค์ในขณะนั้น โดยรัฐบาลนายควงได้ตั้งคณะกรรมการชุดหนึ่งมีนายปรีดี พนมยงค์ และหม่อมราชวงศ์ดิศฤทธิ์ ปราโมช เป็นเลขานุการ ดำเนินการแก้ไขปรับปรุง รัฐธรรมนูญให้ทันสมัยกับสถานการณ์ของโลก เมื่อเสนอต่อสภา สภาได้ขอตั้งกรรมาธิการ วิสามัญคณะหนึ่งจำนวน 5 คน พิจารณา แล้วเสนอต่อที่ประชุมเพื่อพิจารณาเป็นราย มาตรา จากนั้นสภาจึงลงมติประกาศใช้เป็นรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย รัฐธรรมนูญฉบับนี้กำหนดให้มี 2 สภา และมาจากการเลือกตั้งทั้งคู่โดยสมาชิกสภา ผู้แทนมาจากการเลือกตั้งทางตรงและพฤฒสภามาจากการเลือกตั้งทางอ้อม สำหรับ ในวาระเริ่มแรกนั้นบทเฉพาะกาลกำหนดให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่มีอยู่เดิมก่อน ประกาศใช้รัฐธรรมนูญเป็นผู้เลือกพฤฒสภา ซึ่งปรากฏว่าสมาชิกพรรคฝ่ายรัฐบาลได้รับการ เลือกตั้งทั้งหมด ส่วนพรรคฝ่ายค้านคือพรรคประชาธิปไตยไม่ได้รับเลือก สำหรับ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรนั้นยังคงทำหน้าที่ต่อไป และสมาชิกสภาชุดใหม่นี้นับเป็นรัฐสภา

ชุดที่ 6 และในวันที่ 7 มิถุนายน 2489 นายปรีดี พนมยงค์ และคณะ รัฐบาลได้ลาออก เพื่อให้เป็นไปตามบทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญฉบับที่ประกาศใช้ โดยไม่มีปัญหา ในเรื่องการแยกอำนาจ นายปรีดี พนมยงค์ ได้รับการสนับสนุนจากสภาให้ดำรง ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีครั้งที่ 2 แต่ภายหลังจากนั้น 2 วัน โดยยังไม่ทันแต่งตั้งคณะ- รัฐมนตรี แต่ได้เกิดเหตุร้ายแรงเสียก่อน คือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันท- มหิตล ต้องพระแสงปืนสวรรคตในเช้าวันที่ 9 มิถุนายน 2489 สภาได้ลงมติอัญเชิญ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชขึ้นครองราช และแต่งตั้งสมาชิกพฤฒิสภา ที่มีอายุสูงสุด 3 ท่านเป็นคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ชั่วคราว และนายปรีดี พนมยงค์ ได้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งในวันเดียวกัน

สภาทั้งสองได้เลือกนายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรีอีกเป็นครั้งที่ 3 โดยคณะผู้สำเร็จราชการชั่วคราวได้ตั้งนายปรีดี เป็นนายกรัฐมนตรีในวันที่ 11 มิถุนายน 2489 รัฐบาลได้ตั้งคณะกรรมการขึ้นสอบสวนกรณีการสวรรคตของรัชกาล ที่ 8 ในช่วงนี้ศัตรูทางการเมืองของนายปรีดี ได้กล่าวหาว่ารัฐบาลไม่จริงจังในการ สอบสวน รัฐบาลถูกโจมตีอย่างหนักทั้งในสภาจากสมาชิกสภาผู้แทนและนอกสภาจาก หนังสือพิมพ์ บรรณาธิการหนังสือพิมพ์บางฉบับ และผู้แทนราษฎร 2 คน ถูกจับในข้อหา ยุยงกล่าวร้ายป้ายสีรัฐบาล ต่อมาได้มีการเลือกตั้งเพื่อเพิ่มผู้แทนตามบทเฉพาะกาล ของรัฐธรรมนูญ ใน 47 จังหวัดจำนวน 82 คน จากจำนวนที่มีอยู่แล้ว 96 คน นับ เป็นการเลือกตั้งครั้งที่ 5 รัฐบาลได้บริหารประเทศจนถึงวันที่ 21 สิงหาคม 2489 นายปรีดี พนมยงค์ ได้ขอลาออกจากตำแหน่งโดยอ้างว่าได้ตรากตรำทำงานฉลอง คุนประเทศชาติมาเป็นเวลานานพอควร รู้สึกว่าอนามัยเสื่อมโทรมลง ไม่สามารถ ปฏิบัติภาระกิจของรัฐได้เต็มที่

ในวันที่ 24 สิงหาคม 2489 ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง พลเรือตรีถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ภายใต้การสนับสนุนของนายปรีดี พนมยงค์ ในสภา รัฐบาลชุดใหม่ได้ยกเลิกการเซ็นเซอร์หนังสือพิมพ์และประกาศยกเลิก ภาวะคับขัน แต่อย่างไรก็ตามสมาชิกสภาของพรรครัฐบาลเกิดความขัดแย้งแตกร้างกัน เป็นผลให้รัฐบาลแพะแฉนเสียงของฝ่ายค้านในพระราชบัญญัติ 2 ฉบับ สถานการณ์ ทางการเมืองค่อนข้างสับสน ต่อมาในวันที่ 19 พฤษภาคม 2490 พรรคประชาธิปไตย ได้เสนอมติขอเปิดอภิปรายทั่วไปเพื่อลงมติไม่ไว้วางใจรัฐบาล โดยขอเปิดอภิปราย

หลายประเด็น เช่น นโยบายความสงบเรียบร้อยภายใน ความมั่นคงทางการคลัง การเศรษฐกิจ การต่างประเทศ การแทรกแซงของข้าราชการประจำ และกรณีสวรรคต ซึ่งสภาได้มีการอภิปรายเป็นเวลา 7 วัน 7 คืน โดยมีการถ่ายทอดการอภิปรายทางวิทยุกระจายเสียงให้ประชาชนรับฟังทั่วประเทศด้วย ผลการอภิปรายรัฐบาลขณะนั้นไม่ไว้วางใจ 86 ต่อ 55 เสียง แต่พลเรือตรีถวัลย์ ช่างรบนาวาสวัสดิ์พร้อมคณะรัฐมนตรีได้ลาออกในวันที่ 28 พฤษภาคม 2489 เพื่อแสดงว่ารัฐบาลยึดหลักประชาธิปไตยอย่างเคร่งครัดและเพื่อเปิดโอกาสให้มีการปรับปรุงคณะรัฐมนตรีใหม่

ภายหลังจากรัฐบาลลาออก สภาได้พิจารณาหาตัวนายกรัฐมนตรีใหม่ และปรากฏว่า พลเรือตรีถวัลย์ ช่างรบนาวาสวัสดิ์ ได้รับเลือกเป็นนายกรัฐมนตรีเป็นครั้งที่สอง และได้จัดตั้งคณะรัฐมนตรี คณะที่ 18 ซึ่งส่วนใหญ่เป็นรัฐมนตรีในชุดเดิม การบริหารงานของรัฐบาลประสบปัญหาหลายด้าน เช่นภาวะเงินเฟ้อ สินค้ามีราคาแพง เสถียรภาพของรัฐบาลเริ่มสั่นคลอน อย่างไรก็ตามได้มีปัญหามากประการที่นำไปสู่การปฏิวัติในปี 2490 กล่าวคือปัญหาที่รัฐบาลทั้งสองชุดไม่อาจคลี่คลายคดีสวรรคตให้ประชาชนพอใจได้อย่างรวดเร็วจึงตกเป็นเครื่องมือโจมตีของฝ่ายตรงข้าม ปัญหาการคอร์รัปชันของข้าราชการและผู้แทนราษฎรในเดือนธันวาคม ปี 2489 รัฐบาลได้จัดตั้งองค์การสรรพอาหาร มีจุดประสงค์เพื่อขายสินค้าราคาถูกแก่ประชาชน แต่ดำเนินการถึงเดือนพฤษภาคม 2490 ก็ต้องยกเลิกเพราะไม่มีสมรรถภาพ ข้าราชการนำของไปขายโดยเอาของคุณภาพต่ำไปขายและชักยอกของคุณภาพดีไว้ขายเอง ทั้งมีผู้แทนราษฎรถึง 28 คน ยืมเงินจากองค์การสรรพอาหารแล้วใช้คืนไม่หมด รัฐบาลพยายามช่วยเหลือประชาชนโดยให้ผู้แทนจากกระทรวงพาณิชย์ไปจำหน่ายสินค้าราคาถูกให้ประชาชน ปรากฏว่าผู้แทนราษฎร 20 คน จำหน่ายจอบแล้วไม่ยอมนำเงินไปให้กระทรวงการคลัง จนมีการกล่าวหาในหนังสือพิมพ์ว่า ผู้แทนกินจอบกินเสียม กินชนบัตร ปัญหาทางเศรษฐกิจและวิกฤติการณ์ทางการเงินเนื่องจากเศรษฐกิจเสื่อมโทรมหลังสงคราม ค่าครองชีพสูง สินค้าขาดแคลนและเกิดข้าวยากหมากแพงเนื่องจากผู้มีอิทธิพลกว้านซื้อข้าวไปขายนอกประเทศ ปัญหารัฐบาลหย่อนสมรรถภาพในการบริหารงาน ปล່อยให้ความไม่สงบเรียบร้อยในบ้านเมืองเกิดขึ้น ปัญหาความไม่พอใจของฝ่ายทหารซึ่งมีหลายสาเหตุคือ นายทหารจำนวนมากถูกปลดประจำการเพราะรัฐบาลต้องการตัดงบประมาณรายจ่าย การปลดประจำการเป็นไปอย่างไม่มีระเบียบ เช่น

ทหารที่ไปรบเชียงตุงถูกปลดประจำการและเดินทางกลับโดยรัฐบาลมิได้ดูแล รวมทั้ง การที่ทหารไม่พอใจรัฐบาลพลเรือนอย่างมากจากการที่จัดทำรัฐธรรมนูญโดยระบุว่า วุฒิสมาชิกต้องมีใช้ข้าราชการเป็นเหตุให้ทหารถูกสกัดกั้นมิให้มีบทบาททางการเมือง ต้องสูญเสียผลประโยชน์และศักดิ์ศรี ประกอบกับผลการอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาล ของพรรคประชาธิปัตย์ซึ่งเป็นพรรคฝ่ายค้านที่พัฒนามาจากกลุ่มอนุรักษนิยมโดยต้องการฟื้นฟูสถาบันกษัตริย์และต่อต้านคณะราษฎร สามารถประสบความสำเร็จในการโฆษณา ทำลายความชอบธรรมของรัฐบาลพลเรือน เมื่อรัฐบาลพลเรือตรีวัลย์ ช่างนาวา- สวัสดิ์ บริหารราชการมาจนถึงวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490 ก็ถูกคณะทหารที่เรียก ตนเองว่าคณะรัฐประหาร ซึ่งมีพลโทผิน ชุณหะวัณ เป็นหัวหน้าได้ยึดอำนาจการปกครอง ประเทศ และเชิญจอมพล ป. พิบูลสงคราม มาร่วมงานโดยแต่งตั้งเป็นผู้บัญชาการ ทหารแห่งประเทศไทย

การยึดอำนาจของคณะรัฐประหารก่อให้เกิดผลหลายประการคือ เป็นการ ทำลายอำนาจทางการเมืองและความพยายามสร้างประชาธิปไตยของคณะราษฎร เปิดทางให้ฝ่ายอนุรักษนิยมและพลังจากระบบเก่าฟื้นตัว ลัทธิรัฐธรรมนูญนิยมสลาย ตัวหมดความศักดิ์สิทธิ์ และกองทัพพบกได้ขึ้นสู่อำนาจสูงสุด เป็นจุดเริ่มต้นของการ รัฐประหารและสร้างระบบเผด็จการสืบต่อมา แลกเปลี่ยนของคณะรัฐประหารมีนัย ปฏิเสธ ทั้งศรัทธาและการกระทำแบบไม่นิยมเจ้า ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วงทศวรรษ 2480 แลกเปลี่ยนอ้างอิงถึงการสนับสนุนหลักการ ชาติ ศาสนา และ พระมหากษัตริย์ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเท่ากับเป็นรากฐาน ทางทฤษฎีการสร้าง ความชอบธรรมของกองทัพที่อ้างความเป็นผู้ปกครองในฐานะ ผู้พิทักษ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ แต่ผู้เดียว ภายใต้ภาวะการคุกคามจากลัทธิ คอมมิวนิสต์ การคอร์รัปชัน และความไม่มีเสถียรภาพทางการเมือง

1.3 บริบททางการเมืองของไทยในระหว่างปี พ.ศ. 2490-2500

คณะรัฐประหารได้ประกาศใช้ธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับชั่วคราว พ.ศ. 2490 โดยยังคงรูปแบบการปกครองแบบรัฐสภา แต่ยกเลิกการตั้งพรรคการเมือง มีการเปลี่ยนชื่อจากพฤฒสภาเป็นวุฒิสภาและให้มาจากการแต่งตั้ง มีจำนวนเท่ากับ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและยกเลิกตุลาการรัฐธรรมนูญ คณะรัฐประหารตกลงเชิญ

นายควง อภัยวงศ์ มาเป็นนายกรัฐมนตรี เพื่อแสดงว่าคณะของตนมีเจตนาบริสุทธิ์ มิได้หวังผลประโยชน์หรือแสวงหาอำนาจทางการเมือง ตั้งแต่วันที่ 10 พฤศจิกายน 2490 เป็นต้นมา รัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ ได้เร่งดำเนินการแต่งตั้งสมาชิกวุฒิสภา ตามที่รัฐธรรมนูญกำหนดเพื่อกำหนดที่นิติบัญญัติ จำนวน 100 คน ซึ่งส่วนใหญ่เป็น "พวกเจ้า" กับผู้มีบรรดาศักดิ์ โดยมีสามัญชนอยู่ไม่ถึง 10 คน รัฐบาลจึงถูกโจมตีว่า สนับสนุนพวกเจ้าและขุนนางเก่าเข้าสู่วงการเมือง มีความพยายามที่จะสร้างเสถียรภาพ และความปลอดภัยให้แก่รัฐบาลใหม่ โดยการดำเนินการออกกฎหมายโดยฝ่ายบริหาร เพื่อกำจัดอิทธิพลทางการเมืองของฝ่ายตรงข้าม ขณะเดียวกันในการบริหารประเทศ คณะรัฐประหารได้พยายามแทรกแซงกิจการบริหารของฝ่ายรัฐบาลตลอดมา แต่ รัฐบาลนายควงได้พยายามบริหารงานอย่างอิสระ เช่นยอมให้มีพรรคการเมืองและ ดำเนินการให้มีการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อวันที่ 29 มกราคม 2491 ผลปรากฏว่าพรรค ประชาธิปัตย์ได้รับการเลือกตั้งเข้ามามากที่สุด จำนวน 54 คน จากทั้งหมด 99 คน ซึ่งในระยะนี้ปรากฏว่ามีเฉพาะพรรคอนุรักษนิยม เช่นพรรคประชาธิปัตย์ และพรรค อำนาจนิยม เช่นพรรคธรรมาธิปัตย์ ซึ่งจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นผู้สนับสนุนให้ ก่อตั้งขึ้น ส่วนพรรคเสรีนิยม เช่นพรรคสหชีพ พรรคแนวรัฐธรรมนูญ ที่สนับสนุนนายปรีดี ได้สลายตัวลง ฝ่ายของเสรีนิยมและสังคมนิยมตกต่ำอย่างมาก ภายหลังการเลือกตั้ง ทั่วไปแล้ว คณะรัฐมนตรีได้ขอลาออกจากตำแหน่งเพื่อให้เป็นไปตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ

สภาได้สรรหาและเลือกนายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี โดยเริ่ม ปฏิบัติหน้าที่ตั้งแต่วันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2491 การบริหารงานของรัฐบาลต้องเผชิญกับ ปัญหาทั้งในและนอกสภา กล่าวคือในด้านสภาฝ่ายค้านได้รวมตัวกันโจมตีรัฐบาล อย่างหนัก ภายนอกสภารัฐบาลประสบปัญหาด้านเศรษฐกิจ ความไม่สงบเรียบร้อยของ บ้านเมืองและการแทรกแซงของคณะรัฐประหาร คณะรัฐบาลชุดนี้บริหารราชการได้ใน ระยะเพียง 1 เดือน ก็ถูกคณะรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน 2490 บังคับให้ลาออกใน วันที่ 7 เมษายน 2491

คณะรัฐประหารได้มีมติเสนอให้ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่ง แทนโดยมีพระบรมราชโองการแต่งตั้ง การเข้าดำรงตำแหน่งของจอมพล ป. พิบูล- สงคราม ครั้งนี้ถือได้ว่าเป็นการขัดรัฐธรรมนูญ เพราะมิได้เป็นหัวหน้าพรรคเสียงข้าง มากในสภา ขณะเดียวกันก็ประสบปัญหาหลายประการในการบริหารราชการ เช่น

ปัญหาภายในคณะรัฐบาลเนื่องจากจอมพล ป. ต้องรวบรวมสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในสภาจัดตั้งรัฐบาลในรูป "สหพรรค" เป็นเหตุให้เสถียรภาพของรัฐบาลไม่มั่นคง เนื่องจากมีการเรียกร้องตำแหน่งและผลประโยชน์ต่าง ๆ จากสมาชิกพรรคที่ร่วมรัฐบาล ปัญหาการไม่สามารถควบคุมวุฒิสมาชิก ซึ่งได้รับการแต่งตั้งขึ้นในสมัยรัฐบาลชุดนายควง อภัยวงศ์ ฝ่ายทหารได้ใช้กำลังและอำนาจเหนือกลไกของรัฐบาล กวาดล้างฝ่ายตรงข้ามเกือบหมดสิ้น โดยเริ่มโครงการกำจัดคนของนายปรีดีที่ดำรงตำแหน่งในกองทัพ เกิดความขัดแย้งซึ่งความเป็นใหญ่ในกองทัพหลายครั้ง เช่น กบฏเสนาราชการ 1 ตุลาคม 2491 แต่ถูกจับกุมก่อนลงมือ ตามด้วยกบฏวังหลวงในวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2492 นำโดยนายปรีดี พนมยงค์ ด้วยความสนับสนุนของเสรีไทยและทหารเรือบางส่วนนำกำลังบุกยึดพระบรมมหาราชวัง ประกาศให้รัฐบาลจอมพล ป. ลาออกทั้งชุด แต่ความพยายามยึดอำนาจครั้งนี้ถูกปราบปรามโดยง่าย และมีเหตุการณ์รุนแรงคือ อดีตรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลเสรีไทย 4 คน ที่ถูกจับกุม ถูกยิงตายขณะที่เจ้าหน้าที่ตำรวจที่ควบคุมตัวย้ายที่ฝากขังโดยอ้างว่าถูกคนร้ายเข้าแย่งชิงตัว และในสมัยรัฐบาลนี้ได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2492 เมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2492 ซึ่งรัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวรัฐบาลชุดนายควง อภัยวงศ์ได้ตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญและดำเนินการประชุมเรื่อยมาตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2491

ภายหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ รัฐบาลได้จัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 3 เพื่อเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรตามบทเฉพาะกาลรัฐธรรมนูญเพิ่มอีก 21 คน จาก 19 จังหวัด และคณะรัฐมนตรีชุดจอมพล ป. คณะที่ 22 ได้สิ้นสุดลงตามบทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญ สภาได้มีมติเลือกจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง คณะรัฐมนตรีชุดใหม่ยังคงอยู่ในรูปของสหพรรคจอมพล ป. พิบูลสงคราม ไม่มีพรรคการเมืองเป็นของตนเองจึงต้องเอาใจพรรคการเมืองต่าง ๆ ด้วยการมอบตำแหน่งทางการเมืองตอบแทน ดังนั้นเพื่อเป็นการสร้างกลุ่มสนับสนุนรัฐบาลให้มั่นคงยิ่งขึ้น คณะรัฐประหารจึงสนับสนุนให้มีการจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นอีก 2 พรรคคือ พรรคสังคมนิยมประชาธิปไตย และพรรคกสิกรรมกร ต่อมาในวันที่ 29 มิถุนายน 2494 ได้เกิดกบฏแมนฮัตตัน นำโดยนายทหารเรือกลุ่มหนึ่ง ซึ่งเรียกตนเองว่า "คณะกู้ชาติ" ได้จับจอมพล ป. ขณะที่ทำการรับมอบเรือชุดแมนฮัตตัน มีการสู้รบกันเป็นเวลา 2 วัน 3 คืน และรัฐบาลสามารถกวาดล้าง

ฝ่ายกบฏทั้งหมดได้ หลังจากนั้น ฝ่ายทหารเรือได้ถูกตัดกำลังและหมดบทบาททางการเมืองลงอย่างมาก เมื่อได้วิตรอนอำนาจของกลุ่มนายปรีดี กลุ่มเสรีไทยและกองทัพเรือแล้ว การเมืองไทยในขณะนั้นจึงตกอยู่ภายใต้อำนาจคณะรัฐประหารอันมีกองทัพบกเป็นผู้นำ

ต่อมารัฐบาลเห็นว่า รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2492 ที่ใช้อยู่เป็นอุปสรรคในการบริหารราชการ เนื่องจากไม่มีสมาชิกสภาประเภทที่สองสนับสนุนรัฐบาล มีแต่วุฒิสมาชิกที่รัฐบาลควบคุมไม่ได้ และรัฐธรรมนูญฉบับนี้ยังห้ามข้าราชการประจำซึ่งรวมทั้งทหารบกเป็นสมาชิกวุฒิสภาหรือคณะรัฐมนตรี ประกอบกับจอมพล ป. ไม่อาจควบคุมสมาชิกสภาผู้แทนได้อย่างเต็มที่ จึงทำการปฏิวัติโดยการกระจายเสียงทางวิทยุ ในวันที่ 29 พฤศจิกายน 2494 ประกาศยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2495 และนำรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 กลับมาใช้แทน

คณะปฏิวัติได้ประกาศแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีชั่วคราว มีจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี แต่อำนาจที่แท้จริงอยู่ที่คณะรัฐประหาร จอมพล ป. พิบูลสงครามได้ดำเนินการแต่งตั้งสมาชิกประเภทที่สองขึ้น 123 คน ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2475 ซึ่งประกอบด้วยทหารเกือบทั้งหมด มีพลเรือนเพียง 21 คน และให้ทำหน้าที่เป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติจนกว่าจะมีการเลือกตั้งสมาชิกสภาจำนวนเท่ากันเข้ามาภายใน 90 วัน ดังนั้นอำนาจทางการเมืองในขณะนั้นจึงเกือบถูกผูกขาดโดยทหาร จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีชั่วคราว ได้ขอให้สภาดำเนินการจัดตั้งนายกรัฐมนตรีตามวิถีทางแห่งรัฐธรรมนูญ สภาก็ได้ลงมติให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป และรัฐบาลได้เสนอร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรมแก่ผู้นำรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2475 มาใช้

คณะรัฐมนตรีได้เสนอร่างรัฐธรรมนูญฉบับแก้ไขเพิ่มเติมต่อสภา และได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2495 โดยรัฐธรรมนูญกำหนดให้มีสภาเดียวมีสมาชิก 2 ประเภท โดยมีบทเฉพาะกาลให้มีสมาชิกสภาประเภทที่สองในระยะเริ่มแรกต่อไป 10 ปี ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้ฝ่ายบริหารสามารถคุมเสียงของสมาชิกในรัฐสภาได้อย่างเด็ดขาด โดยการแต่งตั้งสมาชิกประเภทที่สองเข้าไปมีที่นั่งในสภาเท่ากับจำนวนของสมาชิกประเภทที่หนึ่ง ซึ่งมาจากการเลือกตั้งโดยราษฎร รัฐธรรมนูญฉบับนี้จึงเป็นประโยชน์ต่อคณะรัฐมนตรี

อย่างมาก รัฐบาลได้จัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปในวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2495 นับเป็น การเลือกตั้งครั้งที่ 8 และเนื่องจากพรรคการเมืองถูกยกเลิก ผู้สมัครต้องสมัครโดย อิสระ คณะรัฐประหารได้ให้การสนับสนุนทางการเงินแก่ผู้สมัครที่ตนหนุนหลังเป็น จำนวนมาก¹⁰ และพรรคประชาธิปไตยพากันคว่ำบาตรการเลือกตั้ง โดยอ้างว่าเป็น การเลือกตั้งที่เลวทราม ผลการเลือกตั้งปรากฏว่าฝ่ายรัฐบาลชนะได้จำนวน ส.ส. ในสภา 85 ที่นั่ง ฝ่ายค้าน 29 ที่นั่ง และอิสระ 9 ที่นั่ง

ภายหลังการเลือกตั้ง คณะรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้สิ้นสุดลงตาม บทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2495 และสภาได้มีมติเลือกจอมพล ป. พิบูลสงคราม ให้เข้าดำรงตำแหน่ง นายกรัฐมนตรีเป็นครั้งที่ 5 รัฐบาลชุดนี้ไม่เกรงกลัวฝ่ายค้านในสภา เนื่องจากมี ส.ส. ประเภทที่หนึ่งหลายคนที่คณะรัฐประหารสนับสนุนจนได้เป็นผู้แทนราษฎร และ สมาชิกสภาประเภทที่สองส่วนใหญ่เป็นทหารที่รัฐบาลของคณะรัฐประหารแต่งตั้งรวมทั้ง รัฐบาลสามารถดึงสมาชิกพรรคต่าง ๆ มาเป็นฝ่ายรัฐบาลได้เกือบหมด ขณะเดียวกัน ก็มีการตั้งพลตำรวจเอก เผ่า ศรียานนท์ เป็นวิปหรือผู้ควบคุมเสียงสมาชิกในสภาขึ้น เป็นครั้งแรกในระบบรัฐสภาไทย สภาจึงอยู่ภายใต้การครอบงำของฝ่ายบริหาร และ รัฐบาลก็ได้จัดตั้งคณะกรรมการนิติบัญญัติมีหน้าที่ในการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติต่าง ๆ ของรัฐบาลก่อนเข้าสู่สภาขึ้น ซึ่งคณะกรรมการนิติบัญญัตินี้จึงมีลักษณะเหมือนพรรคการเมืองของรัฐบาล

ในปี 2495 รัฐบาลได้นำกฎหมายการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์กลับมาใช้เพื่อ ทำลายคู่แข่งหรือศัตรูทางการเมือง คณะผู้เข้าร่วมประชุมสภาสันติภาพที่ปักกิ่ง ถูก รัฐบาลกล่าวหาว่าเป็นผู้ขายชาติและอ้างว่าขบวนการสันติภาพมีแผนโค่นล้มพระมหากษัตริย์ ในเดือนพฤศจิกายน 2495 มีนิตยสารพิมพ์กลุ่มหนึ่งเขียนข้อความโจมตี รัฐบาลว่าเป็นเผด็จการ และสนับสนุนให้สหรัฐอเมริกาเข้ามามีบทบาทในด้านการเมือง เศรษฐกิจและการทหาร รัฐบาลได้ประกาศห้ามชุมนุมทางการเมือง และจับกุมนักเขียน

¹⁰ปลาทอง (นามแฝง). พรรคการเมืองไทย. พระนคร : ก้าวหน้า, 2508, หน้า 201. พลตำรวจเอกเผ่า เป็นผู้ดำเนินการณรงค์และเป็นผู้หาทุน

นักหนังสือพิมพ์ ผู้นำคนงาน นักคิดและผู้คัดค้านรัฐบาลในข้อหาสงสัยกระทำการอันเป็นคอมมิวนิสต์

การเมืองไทยในระหว่างปี พ.ศ. 2495 จนถึง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมามีลักษณะเป็นการเมืองสามเส้า หรือเป็นการปกครองแบบอำนาจสามฐาน (Triumvirate Rule) โดยตกอยู่ภายใต้ผู้นำสามคน กล่าวคือ หลัง พ.ศ. 2490 เป็นต้นมา จอมพล ป. พิบูลสงคราม เริ่มสร้างกรมตำรวจให้คานอำนาจกับกองทัพบก โดยจอมพล ป. แต่งตั้งพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ เป็นอธิบดีกรมตำรวจ และได้พัฒนากรมตำรวจให้เข้มแข็ง สหรัฐอเมริกาโดยองค์การ ซีไอเอได้ให้ความช่วยเหลือกรมตำรวจโดยจัดหารถถัง เครื่องบิน อาวุธ ที่ทันสมัยจนกรมตำรวจมีบุคลากรใกล้เคียงกับบุคลากรของกองทัพบก และในปี 2494 จอมพลสฤษดิ์ ได้ปรับปรุงกองทัพบกด้วยเงินช่วยเหลืออย่างมากมาจากรัฐบาลสหรัฐ จอมพลสฤษดิ์ได้แต่งตั้งพรรคพวกในตำแหน่งสำคัญ และนำกองกำลังทุกหน่วยเข้ามาอยู่ภายใต้การควบคุมของตนในกองทัพภาคที่ 1 และจอมพล ป. พิบูลสงคราม ต้องพยายามสร้างดุลยภาพแห่งอำนาจระหว่าง 2 กลุ่มดังกล่าว ภายหลังจากที่จอมพลสฤษดิ์ ได้ดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก แทนจอมพลผิน ชุณหะวัณ จึงเกิดการแย่งชิงอำนาจแข่งขันกันเองระหว่างสองกลุ่มอย่างชัดเจน ในช่วงปี 2498-2500 จอมพล ป. เริ่มตระหนักถึงความไม่มั่นคงของสถานภาพทางอำนาจของตน จึงพยายามสร้างความเข้มแข็งให้ตนเองเพื่อคานอำนาจกับกลุ่มทั้งสอง โดยการเดินทางรอบโลก ซึ่งมีผลช่วยเสริมฐานะทางการเมืองของจอมพล ป. และเมื่อเดินทางกลับประเทศไทยแล้ว ได้เริ่มรณรงค์ "ประชาธิปไตย" หลายประการ เช่น จะจัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไป เปิดให้มีการไต่สวนคดี และเสนอตัวเองเป็นผู้นำของฝ่ายผู้ใช้แรงงาน มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ. 2498 และมีผู้ขอจดทะเบียนจัดตั้งพรรคการเมืองเป็นจำนวนมาก โดยฝ่ายรัฐบาลได้จัดตั้งพรรคการเมืองชื่อ "พรรคเสรีมนังคศิลา" ขึ้น มีจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นหัวหน้า

รัฐบาลได้จัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปในวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2500 เพื่อชิง 160 ที่นั่งในสภา มีพรรคการเมืองสมัครเข้าแข่งขันมากที่สุดถึง 23 พรรค ผลการเลือกตั้งปรากฏว่าพรรคเสรีมนังคศิลาได้รับเลือกตั้งสูงสุด แต่หนังสือพิมพ์เกือบทุกฉบับได้ลงข่าวและบทความโจมตีว่าการเลือกตั้งสกปรก มีการทุจริตในการเลือกตั้ง

อย่างเปิดเผยของฝ่ายรัฐบาล นักศึกษาและประชาชนที่ไม่พอใจได้เดินขบวนประท้วง จนรัฐบาลต้องประกาศภาวะฉุกเฉิน จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในฐานะหัวหน้าพรรค ที่ได้รับเสียงข้างมากในสภาได้เป็นนายกรัฐมนตรี และจัดตั้งรัฐบาลอีกครั้งหนึ่ง แต่ รัฐบาลขาดความเชื่อถือและขาดเสถียรภาพอย่างยิ่ง และมีเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อรัฐบาลตลอดเวลา เช่น เกิดฝนแล้งอย่างมากในภาคอีสาน จนประชาชน หลังไหลเข้ามาหางานทำในกรุงเทพฯ โดยรัฐบาลมิได้แก้ไขปัญหอย่างจริงจัง เกิดการ กุฎริตในการรับสมัครทานป่าไม้ของรัฐมนตรีในคณะรัฐบาล และในเดือนสิงหาคม 2500 พรรคฝ่ายค้าน 5 พรรค นำโดยพรรคประชาธิปัตย์และพรรคสหภูมิได้เปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาลและโจมตีรัฐบาลอย่างหนักเกี่ยวกับความไม่สงบ การคอร์รัปชัน การครองชีพของประชาชน และการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ เป็นต้น แม้ผลการลงมติ รัฐบาลจะเป็นฝ่ายชนะแต่รัฐบาลก็ไม่อาจตอบคำถามของฝ่ายค้านให้กระจ่างได้

ภาวะทางการเมืองยิ่งวิฤตมากขึ้น เมื่อสมาชิกพรรคเสรีนิยมคิดลาซึ่ง เป็น นายทหารที่ให้การสนับสนุนจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จำนวน 46 คนได้ลาออก และ สมาชิกประเภทที่ 2 ที่มาจากการแต่งตั้งได้ลาออกอีกจำนวน 91 คน ทำให้ฐานะ ของรัฐบาลไม่มั่นคง ฝ่ายทหารให้ยื่นข้อเสนอให้รัฐบาลลาออก ซึ่งรัฐบาลไม่ยินยอม มีการเดินขบวนสนับสนุนการยื่นคำขาดของคณะนายทหารไปยังทำเนียบรัฐบาล ในที่สุด จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ทำการปฏิวัติยึดอำนาจการปกครองเป็นผลสำเร็จในวันที่ 16 กันยายน 2500

2. ภูมิหลังและสภาวะทางด้านเศรษฐกิจของไทยในระหว่างปี พ.ศ. 2487-2500

2.1 เศรษฐกิจของไทยในช่วงปี 2487-2490

ลักษณะโครงสร้างทางเศรษฐกิจของไทยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2487 เป็นต้นมานั้น ระบบเศรษฐกิจของไทยยังคงเป็นระบบเศรษฐกิจแบบเปิดภายใต้ระบบทุนนิยมโลก อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการทำสนธิสัญญาเบาวริง ในปี พ.ศ. 2398 กับอังกฤษ และมีอิทธิพลต่อการขยายตัวของเศรษฐกิจไทย ให้มีลักษณะเป็นทุนนิยมแบบพึ่งพา (Dependent Capitalism) ตลอดมา และทำให้ปัจจัยภายนอกประเทศเข้ามา มีอิทธิพลต่อระบบเศรษฐกิจของไทย ซึ่งเห็นได้จากพฤติกรรมของประเทศมหาอำนาจ ดังเช่นอังกฤษในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สองและสหรัฐอเมริกาในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง

แม้ว่าในช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475 คณะราษฎรได้ประกาศหลัก 6 ประการ ซึ่งมีหลักการทางเศรษฐกิจแบบชาตินิยม อันมีผลให้ระบบทุนนิยมแบบพึ่งพาสิ้นคลอนไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง¹¹ โดยรัฐบาลมีความพยายามที่จะพัฒนาเศรษฐกิจและแก้ไขปัญหาโครงสร้างทางเศรษฐกิจแต่ความขาดแคลนเงินทุน ความชำนาญในการประกอบการและการครอบงำของพ่อค้าต่างชาติ ทำให้รัฐบาลเลือกใช้นโยบายเศรษฐกิจแบบชาตินิยม ซึ่งรัฐเป็นผู้ลงทุนทำธุรกิจเอง พร้อมทั้งกีดกันการทำธุรกิจของคนต่างชาติไปด้วย เพื่อให้เศรษฐกิจไทยหลุดพ้นจากการครอบงำของชาวจีนและชาวยุโรป ซึ่งในขณะนั้นเข้ามามีอิทธิพลในระบบเศรษฐกิจไทยอย่างมาก และได้มีการใช้นโยบายนี้อย่างกว้างขวางในระหว่าง พ.ศ. 2481-2488 โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับคนจีน ซึ่งรัฐบาลเห็นว่าเข้ามาแย่งอาชีพคนไทย ผูกขาดการค้าและทำให้เกิดปัญหาการฉ้อราษฎร์บังหลวง แต่ความพยายามดังกล่าวก็ไม่เป็นผล

การตัดสินใจนำประเทศไทยเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 2 ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทำให้เศรษฐกิจของไทยได้รับผลกระทบกระเทือนอย่างยิ่ง อันเป็นผลมาจากการที่ประเทศไทยประกาศเป็นพันธมิตรกับประเทศญี่ปุ่นในระหว่างสงคราม และเมื่อญี่ปุ่นแพ้สงคราม ประเทศไทยก็ตกอยู่ในสถานะผู้แพ้สงครามด้วยสภาพและปัญหาทางด้านเศรษฐกิจของไทยในช่วงปลายสงครามและหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นดังนี้คือ

1. เกิดภาวะเงินเฟ้ออย่างรุนแรง สาเหตุเนื่องจากปริมาณเงินได้เพิ่มขึ้นแบบไม่มีหลักเกณฑ์จากการที่รัฐบาลไทยต้องพิมพ์ธนบัตรเพิ่มเพื่อให้กองทัพญี่ปุ่นกู้เงินบาทไปใช้ในกิจการของกองทัพ ปริมาณเงินที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วทำให้เกิดภาวะเงินเฟ้ออย่างรุนแรงและเป็นปัจจัยผลักดันให้ราคาสินค้าสูงขึ้นลิบถึงหกสิบเท่าตัว ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ไทยยังต้องเผชิญกับปัญหาเงินเฟ้อแต่ความรุนแรงได้ลดลง ในขณะที่รายได้ของรัฐบาลไม่พอกับรายจ่าย ดุลการชำระเงินอยู่ในภาวะที่ขาดดุล

¹¹ รมช.ทช จิตรดอน. เศรษฐกิจและการเมืองไทยที่เกี่ยวกับการผลิต การแจกจ่ายสินค้าและบริการ, ใน เอกสารการสอนวิชาเศรษฐกิจกับการเมืองไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2531.

และประเทศไทยยังมีข้อผูกพันที่จะต้องส่งสินค้าขาดแคลนและจำ เป็นให้แก่ชาติพันธมิตร เพื่อชดใช้หนี้สินและความเสียหายที่เกิดขึ้นแก่ทรัพย์สินและสิทธิของชาติพันธมิตรใน ระหว่างสงคราม ครรชนีค่าครองชีพของปี 2490 สูงกว่าปี 2489 เป็นอันมาก¹² รัฐบาลในขณะนั้นต้องพยายามแก้ไขหลายวิธี ยกเลิกการใช้ธนบัตรบางประเภท การ ขายทองคำเพื่อแลกเอาพันธบัตรกลับมา การเปิดบ่อนการพนัน การใช้มาตรการด้าน การคลัง เช่น การเพิ่มภาษีอากร และค่าธรรมเนียมเพื่อตั้งเงินเข้าคลัง

2. ปัญหาการขาดแคลนสินค้า เนื่องจากประเทศไทยยังไม่พัฒนาทางด้าน อุตสาหกรรมมากนัก จึงต้องนำเข้าสินค้าอุตสาหกรรมจากต่างประเทศเป็นส่วนใหญ่ ในระหว่างสงครามการค้าระหว่างประเทศไม่อาจดำเนินได้ตามปกติ เป็นผลให้สินค้า ที่จำเป็นเช่นน้ำมันเชื้อเพลิง ยารักษาโรค ขาดแคลนมาก ภายหลังสงครามโลก ครั้งที่สองเสร็จสิ้นแล้ว สินค้าพื้นเมืองบางอย่างที่จำเป็นสำหรับประชาชนภายใน ประเทศ ถูกส่งไปยังต่างประเทศมากผิดปกติ เป็นเหตุให้สินค้าเหล่านั้นราคาสูงขึ้น และกระทบกระเทือนต่อการครองชีพของประชาชน รัฐบาลได้พยายามแก้ไขในหลาย วิธีการ เช่นการใช้มาตรการทางกฎหมาย โดยการตรากฎหมายหลายฉบับ เช่น พระราชบัญญัติสำรวจและห้ามกักกันข้าว พ.ศ.2489 เป็นต้น เพื่อควบคุมราคาสินค้า การเคลื่อนย้ายสินค้า รัฐบาลได้ดำเนินการจัดตั้งองค์การจัดซื้อสินค้าอุปโภคบริโภค (อ.จ.ส.) ขึ้นเพื่อทำหน้าที่จัดหาสินค้าอุปโภคบริโภคจากต่างประเทศเข้ามาขายใน เมืองไทยแล้วให้องค์กรนี้มีตัวแทนรับสินค้าไปขายต่อให้ถึงประชาชนอีกทอดหนึ่ง แต่ การดำเนินการของ อ.จ.ส. ไม่ประสบผลสำเร็จเนื่องจากการนำเอาระบบราชการ เข้ามาใช้ทำให้ขาดประสิทธิภาพ และไม่ได้ขายสินค้าที่จำเป็นแก่การครองชีพของ ประชาชนโดยแท้จริง

รัฐได้จัดตั้งสหกรณ์ผู้บริโภคนั้นมาในรูปแบบต่าง ๆ กัน แต่ร้านสหกรณ์ที่รัฐ จัดตั้งขึ้นไม่ประสบความสำเร็จในการแก้ไขปัญหาลินค้าขาดแคลนได้มากนัก เนื่องจาก

¹² ทัศนีย์ ตัณฑวทุฒ. "ภาวะเงินเฟ้อของประเทศไทย ในระหว่างปี พ.ศ.2484-2514". วิทยานิพนธ์ปริญญาเศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2517, หน้า 36.

รัฐเข้ามาดำเนินการเองมิใช่เป็นการตั้งสหกรณ์ขึ้นมาเนื่องจากตัวสมาชิกสหกรณ์เอง
 วิธีการแก้ปัญหาอีกประการหนึ่งคือการทำที่รัฐเข้าควบคุมการค้าระหว่างประเทศ โดย
 รัฐบาลได้ควบคุมสินค้าที่ส่งออกและนำเข้าทุกชนิด เพื่อมิให้มีการนำสินค้าที่จำเป็น
 ต้องใช้ภายในประเทศออกไปนอกประเทศ แต่นโยบายดังกล่าวเป็นเหตุให้เกิดตลาด
 มืดขึ้นทั่วไป รัฐบาลจึงได้นำมาตรการอื่น ๆ มาใช้ เช่นการตั้งกำแพงภาษีให้สูงขึ้น
 การดำเนินการต่าง ๆ ไม่ค่อยได้ผลนัก จนในปี 2491 อุตสาหกรรมภายในประเทศ
 เริ่มฟื้นตัว เป็นผลให้เศรษฐกิจไทยค่อย ๆ ปรับตัวเข้าสู่ภาวะปกติ

3. เกิดปัญหาขาดแคลนข้าว เนื่องจากเมื่อสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลง
 ประเทศไทยต้องปฏิบัติตามสัญญาสมบรูณ์แบบที่ทำไว้กับอังกฤษเพื่อยกเลิกสงครามต่อกัน
 เมื่อวันที่ 1 มกราคม 2489 ซึ่งมีข้อกำหนดว่าประเทศไทยต้องส่งมอบข้าวสารที่เหลือ
 จากการบริโภคนให้กับองค์การพิเศษที่อังกฤษจะกำหนดโดยไม่ได้คิดมูลค่า ส่วนข้าวที่เหลือ
 จากการส่งมอบต้องขายให้แก่องค์การพิเศษ และเนื่องจากรัฐบาลไม่อาจหารายได้มา
 ซื้อข้าวสำหรับการส่งออกตามราคาตลาด จึงต้องกดราคาซื้อข้าวให้ต่ำกว่าท้องตลาด
 เป็นผลให้พ่อค้ากักตุนข้าวและลักลอบส่งออกนอกประเทศ และเกิดการซื้อขายข้าวใน
 ตลาดมืดจำนวนมาก รัฐบาลได้จัดตั้งสำนักงานขึ้นมาผูกขาดการค้าข้าว เพื่อจัดหา
 ข้าวให้แก่รัฐบาลนำไปส่งให้แก่องค์การพิเศษและประเทศต่าง ๆ

4. เกิดปัญหาการขาดแคลนเงินตราต่างประเทศ เนื่องจากในระหว่าง
 สงคราม สินค้าเกษตรส่งออกได้น้อยลง การนำเข้าสินค้าอุตสาหกรรมยุติลง ทำให้
 รายได้จากการส่งออกลดลง เมื่อสงครามสงบลงไทยมีทุนสำรองเงินตราอยู่เพียง
 ร้อยละ 30 รายได้ของรัฐบาลที่ได้จากการเก็บภาษีต่าง ๆ และรัฐวิสาหกิจไม่เพียงพอ
 กับการใช้จ่ายของรัฐบาล จึงต้องหาเงินด้วยวิธีกู้จากประชาชนและจากธนาคาร
 พาณิชย์ ธนาคารแห่งประเทศไทย ด้วยการขายตั๋วเงินคลัง พันธบัตรเงินกู้และ
 พันธบัตรเงินลงทุน และพยายามหารายได้จากการเก็บเงินค่าธรรมเนียมต่าง ๆ
 เพิ่มขึ้น

5. ปัญหาดุลการค้าระหว่างประเทศ ดุลการค้าของประเทศไทยที่เคย
 ได้เปรียบมาตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่สองเริ่มมาเสียเปรียบในระยะนี้ เนื่องจาก
 ประเทศไทยต้องส่งสินค้าเข้ามาในราคาแพง แต่ส่งสินค้าออกซึ่งเป็นสินค้าเกษตร
 ในราคาถูก แต่อย่างไรก็ตาม ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองสงบลงไม่นานก็เกิด

สงครามเกาหลี สินค้าเกษตรมีราคาสูงขึ้น ค่าการค้าของประเทศไทยฟื้นตัวได้เปรียบ เป็นเวลา 4 ปีติดต่อกัน (พ.ศ. 2491-2494) และหลังจากนั้นก็เสียเปรียบเรื่อยมา¹³

กล่าวโดยสรุปในช่วง พ.ศ. 2487-2490 อันเป็นระยะเวลาในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลง ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายประการ เช่นในด้านการค้า เกิดบุคคลกลุ่มใหม่คือพวกที่ร่ำรวยจากผลของสงครามซึ่งมีอยู่หลายกลุ่ม เช่นผู้ได้อภิสิทธิ์จากญี่ปุ่นให้เป็นผู้ผลิตสินค้าจำเป็นเข้ามาขาย ผู้ที่ได้รับสิทธิเป็นผู้ส่งสินค้าให้กับกองทัพญี่ปุ่นในประเทศไทย ผู้ค้าขายสินค้าที่ราคาสูงขึ้นมากและขาดแคลน ผู้ลักลอบส่งข้าวออกไปขายต่างประเทศ ในด้านความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจ ผลของสงครามทำให้ความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจของกลุ่มบุคคลต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไป อิทธิพลของชาวตะวันตกเช่นอังกฤษที่เคยมีต่อสถานะทางด้านเศรษฐกิจ การเงิน การค้าระหว่างประเทศได้ลดน้อยลง นายทุนไทย-จีนเริ่มมีบทบาทมากขึ้น โดยการร่วมมือกับข้าราชการและนักการเมือง ในด้านการธนาคาร พ่อค้าจีน คนไทยและผู้ที่เคยทำงานกับสาขาของธนาคารพาณิชย์ต่างประเทศได้ร่วมมือกันตั้งธนาคารพาณิชย์ในประเทศขึ้นหลายแห่ง ในช่วงที่สาขาของธนาคารจากประเทศอังกฤษและฝรั่งเศสปิดดำเนินการไป ทำให้พ่อค้า นักธุรกิจในประเทศมีฐานะการเงินมั่นคงขึ้น และขยายธุรกิจออกไปได้อย่างรวดเร็วด้วยสินเชื่อจากธนาคาร

2.2 สภาพการณ์ทางด้านเศรษฐกิจของไทย ระหว่างปี 2490-2500

ภายหลังการรัฐประหารในเดือนพฤศจิกายน 2490 จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง การปกครองเปลี่ยนจากระบอบประชาธิปไตยมาเป็นระบอบเผด็จการทหาร จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ดำเนินนโยบายชาตินิยมทางเศรษฐกิจหลายประการ เป้าหมายที่สำคัญคือ ลดอิทธิพลทางเศรษฐกิจของชาวต่างประเทศในการควบคุมเศรษฐกิจไทย โดยหวังจะให้คนไทยมีโอกาสทำการค้าและอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น สำหรับนโยบายต่อชาวจีนนั้น ในระยะที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีครั้งใหม่นั้นได้ให้ความมั่นใจกับชาวจีนว่า จะไม่ดำเนินนโยบายด้านเศรษฐกิจเหมือนเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสมัยแรก แต่ต่อมา

¹³ ธนาคารแห่งประเทศไทย. รายงานเศรษฐกิจรายเดือน 2488-2497.

เมื่อมีภัยจากลัทธิคอมมิวนิสต์ได้ขยายตัวเข้ามาในประเทศไทยและกลุ่มชาวจีนได้ให้การสนับสนุน จีนคณะชาติและจีนคอมมิวนิสต์ต่างก็แข่งขันกันเผยแพร่อิทธิพลของตนเหนือหมู่ชาวจีนในเมืองไทย และพยายามสร้างความรู้สึกชาตินิยมให้กับคนจีนในไทยจอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงได้หันกลับไปใช้นโยบายเศรษฐกิจชาตินิยมกลับมาใช้ โดยการมุ่งลดบทบาททางเศรษฐกิจของนายทุนชาวจีนในประเทศไทย เพราะในขณะนั้นชาวจีนคุมเศรษฐกิจไทยไว้มาก ในช่วงนี้มีการกล่าวคำขวัญว่า "ประเทศไทยเพื่อคนไทย" เท่านั้น ในปี พ.ศ. 2493 ได้ออกกฎหมายสงวนอาชีพไว้สำหรับคนไทย ต่อมารัฐบาลได้เข้าควบคุมกิจการบางชนิด เช่น ธุรกิจขนส่งทางน้ำ จำหน่ายสุรา กิจการโรงเลื่อยจะต้องมีหุ้นของคนไทยร้อยละ 75

ในส่วนทางด้านรัฐบาล ได้มีการจัดตั้งบริษัทการค้า เช่น บริษัทจังหวัด จำกัด บริษัทข้าวไทยจำกัดขึ้น โดยรัฐบาลหรือหน่วยงานของรัฐเป็นผู้ถือหุ้นทั้งหมดหรือส่วนใหญ่ และให้เอกชนสัญชาติไทยเข้าเป็นผู้ถือหุ้นบางส่วน บริษัทเหล่านี้จะเป็นผู้ผูกขาดขายสินค้าต่าง ๆ แต่เพียงผู้เดียว รัฐบาลเป็นผู้ตราระเบียบกฎหมายต่าง ๆ ขึ้นมา เพื่อเอื้อประโยชน์ต่อการประกอบธุรกิจของบริษัทเหล่านี้ และส่งเสริมให้มีการเปิดสาขาของบริษัทเหล่านี้ขึ้นทั่วประเทศ แล้วให้ผู้มีสัญชาติไทยทั่วประเทศสามารถรับสินค้าเหล่านี้ไปขายปลีกอีกทอดหนึ่ง

สำหรับการสะสมทุนจากเดิมก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง คนเชื้อชาติจีนที่สั่งสมทุนขึ้นมาได้ ภายใต้การอุปถัมภ์ของเจ้านายและขุนนางในระบบสมบูรณาญาสิทธิราช เช่นการได้รับอภิสิทธิ์ให้เป็นเจ้าของภาษีอากร ต่อมาภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 การสั่งสมทุนภายใต้ระบบขุนนาง ที่ได้ทำให้กลุ่มทุนนิยมขุนนางและกลุ่มทุนภายใต้อุปถัมภ์ของขุนนางยุคใหม่ เติบโตขึ้นมาภายใต้ระบบอภิสิทธิ์และการผูกขาด โดยในช่วงหลังปี พ.ศ. 2475-พ.ศ. 2500 รัฐบาลมีนโยบายชาตินิยม มีการสร้างฐานเศรษฐกิจใหม่ ๆ ให้แก่บุคคลในคณะรัฐบาล มีความพยายามที่จะจำกัดทุนจากต่างชาติ ขณะเดียวกันก็ให้อภิสิทธิ์แก่กลุ่มทุนที่อยู่ภายใต้อุปถัมภ์ของรัฐบาลยุคนี้จึงมักถูกเรียกว่ายุคทุนนิยมโดยรัฐ (State Capitalism)¹⁴ และแม้ว่าจะมี

¹⁴ ก่าชัย ลายสมิต, บรรณาธิการ. เศรษฐกิจไทยในระบบทุนนิยมโลก. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.

องค์การของรัฐตั้งขึ้นมาบ้างตั้งแต่ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองจนถึงปี พ.ศ. 2488 แต่รัฐวิสาหกิจส่วนใหญ่ได้รับการจัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2490-2499 เป็นจำนวนถึง 53 แห่ง และในปี พ.ศ. 2500 อันเป็นปีสุดท้ายที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ยังคงเป็นนายกรัฐมนตรีอยู่นั้น ปรากฏว่ามีรัฐวิสาหกิจรวมอยู่ทั้งสิ้นถึง 141 แห่ง กระจายกันอยู่ภายใต้สังกัดของกระทรวงต่าง ๆ ทั้งนี้เนื่องจากในปี พ.ศ. 2496 ได้มีการตราพระราชบัญญัติว่าด้วยการจัดตั้งองค์การของรัฐ พ.ศ. 2496 กฎหมายดังกล่าวเปิดโอกาสให้มีการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจโดยไม่ต้องเสนอผ่านรัฐสภา แต่อาจจะกระทำได้โดยตรงเป็นพระราชกฤษฎีกา อันเป็นการให้อำนาจแก่รัฐบาลอย่างกว้างขวางในการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจ โดยใช้เงินทุนจากงบประมาณแผ่นดิน จึงได้มีการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจขึ้นเป็นจำนวนมาก ในช่วงเวลานี้ เช่น ธนาคารอาคารสงเคราะห์ องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ องค์การคลังสินค้า องค์การแก้ว องค์การแบดเตอรี องค์การ รสพ. องค์การน้ำมัน เชื้อเพลิง โรงงานยาสูบ โรงงานกระสอบป่าน เป็นต้น ซึ่งนโยบายเศรษฐกิจแบบชาตินิยม โดยการก่อตั้งรัฐวิสาหกิจต่าง ๆ ในช่วงปี พ.ศ. 2490-2500 นี้ นับได้ว่าเป็นยุคทองของรัฐวิสาหกิจไทย¹⁵

รัฐวิสาหกิจที่รัฐบาลตั้งขึ้นเป็นจำนวนมากเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ และส่งเสริมให้อำนาจทางเศรษฐกิจมาอยู่ในมือคนไทย ไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้ เนื่องจากการขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีในครั้งที่สอง ต้องอาศัยการสนับสนุนจากหลายฝ่าย และการเมืองไทยในขณะนั้นมีกลุ่มการเมืองที่สำคัญอยู่หลายกลุ่ม ที่สำคัญได้แก่กลุ่มของจอมพลผิน ชุณหะวัณ และกลุ่มจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดังนั้นเพื่อที่จะให้ตนเองได้รับการสนับสนุนให้สามารถอยู่ในตำแหน่งได้ยาวนานต่อไป จอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงได้นำเอาผลประโยชน์อันเกิดจากการเข้าไปมีส่วนร่วมในรัฐวิสาหกิจต่าง ๆ เป็นรางวัลตอบแทนแก่ผู้ที่สนับสนุน¹⁶ โดยกลุ่มของจอมพลผิน ชุณหะวัณ ได้เข้าไปดำรงตำแหน่ง

¹⁵ วนิด รามศิลป์. "นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม". อ้างแล้ว.

¹⁶ T.H. Silcock (ed.) Thailand, Social and Economic Studies in Development. Canberra : Australian National University Press, 1968, p.263.

สำคัญ ๆ ในรัฐวิสาหกิจหลายแห่ง เช่น จอมพลผิน ชุณหะวัณ เป็นประธานกรรมการ บริษัทกระสอบไทย จำกัด พลตรีประมาณ อติเรกสาร เป็นกรรมการบริษัทไทยเดินเรือทะเล และธนาคารกรุงเทพ เป็นต้น กลุ่มของจอมพลสฤษดิ์ ชนะรัชต์ ได้เข้าไปคุมสำนักงานสลากกินแบ่ง ซึ่งเป็นหน่วยงานที่ทำกำไรดีที่สุดในขณะนั้น เข้าเป็นกรรมการบริหารองค์การทหารผ่านศึก ซึ่งเป็นแหล่งผลประโยชน์ที่สำคัญของทหารอีกแห่งหนึ่ง การที่รัฐวิสาหกิจมีสังกัดกระจายอยู่ตามกระทรวงต่าง ๆ จึงเท่ากับเป็นการปูพื้นฐานให้เป็นแหล่งรายได้ของกระทรวงต่าง ๆ ซึ่งผู้มีอำนาจในแต่ละกระทรวงก็สามารถหาผลประโยชน์ได้จากรัฐวิสาหกิจ¹⁷ ซึ่งในทางปฏิบัติกลับปรากฏว่าการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจโดยรัฐดังกล่าวกลับทำให้รัฐวิสาหกิจกลายเป็นแหล่งของการแก่งแย่งแข่งขันเพื่อแสวงหาอำนาจและอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งก่อให้เกิดรัฐวิสาหกิจอิทธิพลเป็นจำนวนมาก

สำหรับการประกอบธุรกิจของเอกชนนั้น ลัทธิชาตินิยมที่มุ่งหวังจำกัดบทบาทของธุรกิจโดยคนจีนไม่อาจต้านทานพลังวัตของระบบเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนโดยการขยายตัวของตลาดภายในและการล่าถอยของบริษัทเจ้าอาณานิคมในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ในทศวรรษ 2480 การสะสมทุนในประเทศไทยเพิ่มขึ้นอย่างไม่เคยมีมาก่อน กลางทศวรรษ 2490 ภาวะเศรษฐกิจเฟื่องฟูเนื่องจากสงครามเกาหลี ยังมีส่วนช่วยให้ธุรกิจเอกชนเจริญเติบโตเร็วขึ้น เนื่องจากแรงกดดันโดยรัฐบาลทหาร ทำให้ชุมชนนักธุรกิจเงินต้องร่วมมือกันเพื่อสร้างธุรกิจให้ใหญ่ขึ้นและเข้มแข็งขึ้น รัฐบาลทหารที่เรืองอำนาจในช่วงหลัง พ.ศ. 2475 วางแผนจะเข้าควบคุมเศรษฐกิจเมืองให้อยู่ในอำนาจของรัฐบาล แต่นักการเมืองฝ่ายพลเรือนจำนวนมากต้องการใช้อำนาจรัฐและกำลังทุนของรัฐบาลโดยก่อตั้งกิจการร่วมทุนระหว่างรัฐบาลและผู้ประกอบการเอกชน กล่าวคือ ในขณะที่กลุ่มทหารสนับสนุนเศรษฐกิจ-ชาตินิยม กลุ่มของนายปรดิศกลับนำทุนของรัฐเข้าร่วมหุ้นกับภาคธุรกิจเอกชน โดยใช้เงินทุนจากกระทรวงการคลังจัดตั้งบริษัทชาวไทย

¹⁷ สุทธิ ประสาสน์ เศรษฐ. "ระบบทุนนิยมโดยรัฐในประเทศไทย ค.ศ. 1932-1959" ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (บรรณาธิการ) วิจารณ์การทุนนิยมไทย. กรุงเทพมหานคร : สารศึกษาการพิมพ์, 2523, หน้า 176.

เพื่อทำธุรกิจค้าข้าว¹⁸ เป็นต้น และเนื่องจากชนชั้นปกครองใหม่ที่เรียกตนเองว่า "คณะราษฎร" และถ่ายโอนอำนาจกันมาจนถึง พ.ศ. 2500 นั้น แม้จะยึดกุมอำนาจรัฐได้ แต่ก็ขาดฐานกำลังทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นข้อจำกัดในการขยายฐานอำนาจทางการเมืองและการชำระไว้ซึ่งอำนาจทางการเมืองที่มีอยู่เดิม¹⁹ ชนชั้นปกครองจึงต้องแสวงหาฐานอำนาจทางเศรษฐกิจและสร้างสายสัมพันธ์กับกลุ่มผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจที่สำคัญ ทั้งนี้เพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากรเพื่อใช้ในการอุปถัมภ์ทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อถึงกลางทศวรรษ 2490 กลุ่มทหารเข้ามามีบทบาทในธุรกิจ เอกชนและการขยายตัวของทุนนิยมในประเทศไทยอย่างกว้างขวาง โดยนักการเมืองฝ่ายทหารมักจะใช้อำนาจที่พวกตนมีอยู่ในการผูกขาดทางธุรกิจ ทำให้ผู้ประกอบการเอกชนต้องเชิญพวกนักการเมืองเหล่านี้มาเป็นที่ปรึกษาหรือคณะกรรมการบริหารของบริษัท กลุ่มพ่อค้าข้าวคนไทยเชื้อสายจีนที่ก่อตัวขึ้นในช่วงทศวรรษ 2470 และกลุ่มธุรกิจธนาคารที่ตั้งขึ้นในทศวรรษ 2480 ได้เข้าเป็นพันธมิตรกับบุคคลสำคัญในคณะรัฐประหาร พ.ศ. 2490 โดยการให้ผลประโยชน์และตำแหน่งบริหารในบริษัท เพื่อต้องการสิ่งตอบแทนคือความมั่นคงทางธุรกิจและสิทธิพิเศษต่าง ๆ

สำหรับในด้านการกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนั้น ชนชั้นนำทางอำนาจและกลุ่มขุนนางวิชาการ (Technocrat) สามารถครอบงำกระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจของประเทศไทย เนื่องจากโครงสร้างส่วนบนไม่เกื้อกูลให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการดังกล่าว ซึ่งมีลักษณะสังการจากเบื้องบนลงสู่เบื้องล่าง สภาผู้แทนราษฎรไม่มีบทบาทสำคัญในกระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจเลย กลุ่มผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและบทบาทของปัจจัยภายนอกประเทศเกือบไม่มีบทบาทหรืออิทธิพลต่อกระบวนการกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจอันเป็นการแสดงว่าพลังอมตชาติปไตย ครอบงำกระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจ

¹⁸ ผาสุก พงษ์ไพจิตร คริส เบเคอร์. เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ตรีวิ้น, 2539.

¹⁹ รังสรรค์ ชนะพรพันธ์. กระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : นำอักษรการพิมพ์, 2539.

ของประเทศไทยในระหว่างปี พ.ศ. 2487-2500 ไว้ได้ และนับตั้งแต่ปี 2489 เป็นต้นมา รัฐมีความโน้มเอียงที่จะให้ความสำคัญแก่เป้าหมายการรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เป็นผลให้มีการละเลยการแก้ปัญหาความยากจนและการกระจายรายได้

2.3 บทบาทและความช่วยเหลือในทางเศรษฐกิจของต่างชาติต่อประเทศไทย ในระหว่างปี พ.ศ. 2487-2500

ในด้านความสัมพันธ์กับนานาประเทศในสังคมโลกนั้น ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ลื่นสุดลง ประเทศไทยได้เข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติ ซึ่งเท่ากับว่าองค์การนี้ได้ยอมรับความเป็นเอกราชของไทยโดยสมบูรณ์ ต่อมาในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ประเทศไทยได้มีความสัมพันธ์กับสหรัฐอเมริกาเพิ่มขึ้นทั้งทางด้านเศรษฐกิจ ทางกาารทหารและทางการเมือง เนื่องจากอังกฤษ ฝรั่งเศสที่เคยมีอิทธิพลเหนือประเทศไทยอ่อนแอลง อันเป็นผลจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ส่วนญี่ปุ่นก็ถูกกำจัดออกไปในฐานะผู้แพ้สงคราม และอยู่ในความยึดครองของสหรัฐอเมริกา²⁰ และจากการที่รัฐบาลดำเนินนโยบายเศรษฐกิจแบบชาตินิยม เป็นผลให้เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจรุนแรงขึ้นเมื่อประเทศประสบปัญหาทุนสำรองระหว่างประเทศลดต่ำลง ในปี พ.ศ. 2488 รัฐบาลพยายามแก้ปัญหาการค้าจากต่างประเทศอย่างเคร่งครัด โดยจำกัดการนำสินค้าเข้าและควบคุมการแลกเปลี่ยนเงินตราเพื่อรักษาทุนสำรองระหว่างประเทศในปีต่อไป แต่กลับก่อให้เกิดตลาดมืด และการลักลอบนำสินค้าเข้าประเทศ และเป็นผลเสียต่อการส่งสินค้าออก โดยทำให้ไทยต้องขาดดุลการค้าในปี พ.ศ. 2489 และปี พ.ศ. 2490 ดังนั้นเพื่อที่จะแสวงหาแหล่งความช่วยเหลือต่างประเทศมาแก้ปัญหาเศรษฐกิจของประเทศภายหลังจากสงคราม ไทยจึงเข้าร่วมเป็นสมาชิกของธนาคารโลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศ ในปี พ.ศ. 2492

ในด้านความช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจจากต่างประเทศ หลังสงครามโลกครั้งที่สอง สหรัฐอเมริกาได้เข้ามามีอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการเมืองของไทย

²⁰ สุกพจน์ ด้านตระกูล. ความเป็นมาและความเป็นอยู่ของสังคมสยาม.

มากกว่าประเทศมหาอำนาจอื่น ๆ โดยเฉพาะในช่วง พ.ศ. 2490-2500 ที่สหรัฐอเมริกาได้ให้ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจทางทหารและกิจการตำรวจแก่ไทย เนื่องจากสหรัฐอเมริกาต้องการขยายอิทธิพลเข้ามาในภูมิภาคนี้ เพื่อต่อต้านการคุกคามของคอมมิวนิสต์ซึ่งขณะนั้นกำลังขยายอิทธิพลออกไปทั่วโลก สหรัฐอเมริกาจึงให้ความสนใจที่จะสร้างความใกล้ชิดกับไทย นอกจากนั้นหากพิจารณาปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นับได้ว่าเป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญที่ประเทศตะวันตกอาจนำเอาไปใช้ประโยชน์ได้ในเวลาจำเป็นในอนาคต²¹

ใน พ.ศ. 2495 ประธานาธิบดี ไฮเซนฮาวด์ ได้ประกาศความมุ่งมั่นที่จะเพิ่มเงินช่วยเหลือและทรัพยากรอื่น ๆ แก่ประเทศที่ต่อต้านคอมมิวนิสต์ และสนับสนุนสหรัฐอเมริกา เมื่อฝรั่งเศสพ่ายแพ้แก่เวียดนามที่เดียนเบียนฟูเมื่อ พ.ศ. 2497 สหรัฐฯ เข้าไปมีบทบาทโดยตรงในสงครามอินโดจีนและเตรียมประเทศไทยเป็นฐานปฏิบัติการทางทหารในสงครามนี้ สหรัฐฯ ให้เงินสร้างเครือข่ายถนนระหว่างกรุงเทพฯ และจุดยุทธศาสตร์ในเขตอีสาน จัดหาอาวุธสมัยใหม่ ให้การฝึกอบรมและเงินช่วยเหลือแก่กองทัพไทย

โดยสรุป ในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ สหรัฐอเมริกาให้ความช่วยเหลือด้านการเงินในรูปของความช่วยเหลือ เงินกู้และความช่วยเหลือทางเทคนิค โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านเทคโนโลยี ด้านการเกษตร การอนามัยในชนบท การก่อสร้างทางหลวง การศึกษา การปรับปรุงการขนส่ง มีการเซ็นสัญญาสั่งซื้อข้าว ยางพารา ดิบจากไทย ในบางปีเงินช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกามีจำนวนมาก เช่นใน พ.ศ. 2499 เงินช่วยเหลือคิดเป็นมูลค่ามากกว่าร้อยละ 10 ของงบประมาณรายจ่ายของรัฐ นอกจากนี้อิทธิพลทางความคิดของสหรัฐอเมริกาก็มีอิทธิพลต่อการวางนโยบายของไทยอย่างมาก โดยผ่านทางข้อเสนอแนะจากผู้เชี่ยวชาญของตนโดยตรงบ้าง ผ่านทางธนาคารโลกซึ่งสหรัฐอเมริกามีอิทธิพลอยู่บ้าง และผ่านทางค่านิยม ด้านการให้ทุนส่งข้าราชการไทยจำนวนมากไปเรียนต่อและฝึกอบรมในสหรัฐอเมริกา จนถึง

²¹J.A. Caldwell, American Economic Aid to Thailand.

ในช่วงปลายสมัยที่ จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี อิทธิพลครอบงำของสหรัฐอเมริกาที่มีต่อไทยยิ่งเด่นชัดมาก²²

3. บริบททางด้านสังคมของประเทศไทยในระหว่างปี พ.ศ. 2487-2500

ลักษณะที่สำคัญของโครงสร้างทางสังคมไทยภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองจนถึง พ.ศ. 2500 นั้น อิทธิพลของระบบศักดินายังมิได้สูญสลายไปจากสังคมไทยอย่างหมดสิ้น วัฒนธรรมแบบไพร่ฟ้ายังคงมีอยู่ในสามัญชนคนไทยทั่วไป วัฒนธรรมแบบเจ้าขุนมูลนายยังคงเป็นวัฒนธรรมสำหรับชนชั้นสูงของสังคมที่กำหนดให้เป็นชนชั้นผู้ปกครอง ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนไทยเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะอุปถัมภ์แบบเจ้านายอุปถัมภ์ และลูกน้องฝากตัว (Patron-Client Relation-ship) โดยเป็นการถ้อยทีถ้อยอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างเจ้านายกับบริวารลูกน้องต่างก็ตอบแทนและเอื้อประโยชน์ต่อกัน กล่าวคือบริวารลูกน้องรับใช้ และให้ประโยชน์ต่าง ๆ รวมทั้งทรัพย์สินของกำนัลแก่นายหรือผู้ใหญ่ เพื่อหวังอภิสิทธิ์ การคุ้มครองและผลตอบแทนอื่น ๆ ส่วนนายหรือผู้ใหญ่ก็พยายามใช้บริวารลูกน้องเหล่านั้นเป็นฐานอำนาจโดยให้ตำแหน่งหน้าที่การงาน สิทธิพิเศษ การคุ้มครอง และผลประโยชน์ต่าง ๆ เป็นการตอบแทน²³ ในด้านการพัฒนาทางการเมือง และโครงสร้างทางสังคมของไทยในระยะก่อนปี พ.ศ. 2500 นั้นจะแตกต่างจากประเทศที่เคยเป็นอาณานิคมอย่างมาก เพราะบรรดาชนชั้นธุรกิจในประเทศไทยยังมิได้มีแพร่หลาย นักธุรกิจการค้าส่วนใหญ่เป็นคนจีนต่างดาวซึ่งมีอำนาจทางการเมืองน้อย จึงไม่สามารถผลักดันรัฐบาลให้มีการพัฒนาเศรษฐกิจหลังจากมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเหมือนอย่างเช่นบรรดาประเทศที่เคยเป็นอาณานิคมได้รับความสำเร็จ ขณะเดียวกันประเทศไทยก็มีการพัฒนาแนวความคิด นโยบายเศรษฐกิจชาตินิยม ซึ่งมีพื้นฐานความเป็นมาแตกต่างจาก

²²ไพฑูริย์ มิกุล. ไทยกับการปรับประเทศไทยให้ทันสมัย. กรุงเทพมหานคร : สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2534.

²³ประยุทธ์ สุกธิพันธ์ และคณะ. บันทึกเชิงประวัติศาสตร์ 43 ปี เมื่อมวลชนเป็นใหญ่ในแผ่นดิน. อ่างแล้ว.

ประเทศที่เคยเป็นอาณานิคม เนื่องจากเป็นความต้องการของบรรดากลุ่มนักวิชาการ และบรรดาข้าราชการที่มีแนวความคิดสมัยใหม่ และความคิดเศรษฐกิจชาตินิยมเกิดจากความเกลียดชังชาวจีนต่างด้าวจากทั้งบรรดาเกษตรกรไทยและกลุ่มข้าราชการ ทหาร และพลเรือน ซึ่งแนวความคิดเศรษฐกิจชาตินิยมนั้นไม่ได้เกิดขึ้นจากลักษณะของ นักธุรกิจหรือผู้ที่ลงทุนเอง^{๒๕} ทั้งนี้เพราะการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475 เป็นเพียงการเปลี่ยนฐานอำนาจทางการเมืองจากสถาบันพระมหากษัตริย์มาสู่คณะ- ราษฎร ความสัมพันธ์ทางการผลิตของสังคมหาได้เปลี่ยนแปลงไปไม่ กลุ่มบุคคลที่เคย ครอบครองปัจจัยการผลิตส่วนใหญ่ของสังคมก็ยังครอบครองปัจจัยการผลิตนั้นต่อไป นโยบายเศรษฐกิจของคณะราษฎรไม่ได้ไปทำลายฐานเศรษฐกิจของกลุ่มขุนนางเก่า แต่เป็นเพียงสร้างกลไกทางเศรษฐกิจขึ้นมาแข่งขันกับธุรกิจเอกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ธุรกิจของชาวตะวันตกและคนจีน ในรูปแบบของระบบเศรษฐกิจที่เรียกว่าทุนนิยมโดย รัฐ คือรัฐใช้อำนาจเป็นนายทุนเสียเอง ดังนั้นพันธนาการของระบบศักดินาเดิมจึงยังคงฝังรากมั่น มิได้ถูกตัดรากถอนโคนแต่อย่างใด ชั้นนี้กระแวมพีที่เกิดขึ้นและพัฒนา มาเป็นลำดับนั้น ส่วนใหญ่เป็นประเภทพึ่งพาไม่ใช่กระแวมพีอิสระ ในขณะที่ผู้กุมอำนาจ รัฐใหม่ยังต้องอาศัยกลไกของข้าราชการระบบเดิม ในที่สุดแล้วกลไกของระบบ ราชการ ทั้งข้าราชการทหารและพลเรือนนั้นเองก็ค่อย ๆ คูดกลืนและเกาะกุมอำนาจ รัฐไว้ การแตกแยกของคณะราษฎรเป็นเหตุให้เกิดการรัฐประหารล้มรัฐบาลคณะราษฎร โดยคณะรัฐประหาร พ.ศ. 2490 ซึ่งมีขุมกำลังมาจากกองทัพและข้าราชการจากระบบ เก่าทั้งสิ้น

สำหรับสภาพสังคมในชนบทซึ่งประกอบอาชีพเกษตรกรรมและเป็นกลุ่มชน กลุ่มใหญ่ของสังคมนั้น ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา รัฐบาลอยู่ได้แรง กัดดันของพ่อค้า นักธุรกิจมากขึ้น รัฐบาลมีนโยบายใหม่ ๆ เพื่อเพิ่มผลผลิตส่วนเกิน ของชาวนาชาวไร่เพื่อขายมากขึ้น โดยรัฐยังคงปล่อยให้ชาวนาชาวไร่อยู่อย่างอิสระ และใช้เครือข่ายทางการค้าเป็นกลไกสำคัญดึงส่วนเกินออกจากภาคเกษตรเพื่อการค้า

^{๒๕} รณยุทธ จิตรดอน. เศรษฐกิจและการเมืองไทยที่เกี่ยวกับการผลิต การแจกจ่ายสินค้าและบริการ, ใน เอกสารการสอนชุดวิชาเศรษฐกิจกับการเมือง ไทย. (นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2534)

ส่งออก และจากทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา รัฐบาลเร่งรัดอัตราการดึงส่วนเกินออก จากเศรษฐกิจชาวนาชาวไร่ เพื่อเพิ่มรายได้จากการค้าและเพื่อนำมาเป็นรากฐาน ของเศรษฐกิจเมือง เป็นผลให้รัฐเข้าไปมีบทบาทสูงขึ้นในภาคเกษตร และเมื่อการ เอลาเปรียบทางเศรษฐกิจและการควบคุมจากฝ่ายข้าราชการนำไปสู่การประท้วง รัฐบาลจะใช้วิธีการประนีประนอมเพื่อยุติข้อพิพาท ขณะเดียวกันเมื่ออิทธิพลของธุรกิจ สามารถทะลวงเข้าสู่ภาคเกษตรด้วยนโยบายใหม่ ๆ ของรัฐบาล ก็ก่อให้เกิดผล กระทบอย่างรุนแรงต่อสังคมชนบท โดยภายในชั่วอายุคนเดียวสังคมชนบทที่ประกอบ ไปด้วยชาวนาชาวไร่รายย่อยอิสระจำนวนมากและมีความเท่าเทียมกันสูงต้องผันแปร ไปเป็นสังคมเกษตร มีชาวนาธุรกิจและแรงงานรับจ้าง

จากทศวรรษ 2490 ความเป็นอิสระและโดดเด่นของหมู่บ้านจากเมือง เริ่มสลายตัวลง ถนนและการสื่อสาร เช่น วิทยุ โทรทัศน์ โยงเมืองกับหมู่บ้าน ในช่วง ที่รัฐบาลอเมริกันเข้ามาช่วยรณรงค์ต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ รัฐบาลไทยมีมาตรการส่ง ตำรวจ ครู นักพัฒนาและกองสอดแนมเข้าหมู่บ้านไปตามถนนใหม่ ๆ ที่ถูกสร้างขึ้น และด้วยความสนับสนุนจากรัฐบาล ธุรกิจเอกชนในเมืองลงทุนในธุรกิจการเกษตร ทำให้สามารถดึงส่วนเกินจากภาคเกษตรได้มีประสิทธิภาพสูงขึ้นในเขตปลูกข้าว สังคม ชนบทประสบปัญหาการสูญเสียที่ดิน เป็นชาวนาไร่ที่ดินดังที่เกิดในสังคมอื่น ๆ ที่ถูก ครอบงำโดยระบบตลาด ในเขตที่ราบสูงและเขตป่าเขา การเกษตรบุกเบิกนำโดย พ่อค้าส่งออก ธุรกิจการเกษตรขนาดใหญ่และพ่อค้าคนกลางที่ทำงานให้กับพวกเขา ผู้ใหญ่บ้านที่เคยเป็นตัวแทนของชาวบ้านถูกดึงออกจากการเป็นคนของชาวบ้านเพื่อโยง กับเครือข่ายระบบราชการและอิทธิพลนักธุรกิจที่แผ่ขยายเข้าหมู่บ้านโดยผ่านระบบ โรงเรียน วิทยุ โทรทัศน์ วัด และเจ้าพนักงานของรัฐ ชาวนาถูกล้างสมองให้รับ ความรู้ความชำนาญใหม่ ๆ ที่ผู้ให้อ้างว่า เหนือกว่าความรู้หรือภูมิปัญญาของท้องถิ่น การเปลี่ยนแปลงนี้มีผลกระทบต่อสังคมชนบทอย่างมาก แต่อิทธิพลดังกล่าวมิได้แผ่ไป อย่างทั่วถึงในเขตภาคกลางและเขตอื่น ๆ ที่ได้รับอิทธิพลจากตลาด ครอบครัวชาวนา หลายรายเริ่มสูญเสียสิทธิทำกิน กลายเป็นแรงงานรับจ้างอย่างถาวร และอพยพเข้าสู่ เขตเมืองเพื่อทำงานภาคเศรษฐกิจนอกระบบและเป็นลูกจ้าง²⁵

²⁵ ผาสุก พงษ์ไพจิตร. คริสเบเกอร์. เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัย
กรุงเทพ. อังแล้ว, หน้า 671.

ในด้านการศึกษา ซึ่ง "คณะราษฎร" ได้ประกาศเจตจำนงไว้ในหลักหกประการข้อหนึ่งว่า จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร²⁶ แต่ในขณะเดียวกันก็ใช้กำหนดเป็นเงื่อนไขและเงื่อนไขในการให้สิทธิทางการเมืองแก่ราษฎรโดยกำหนดไว้ในบทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 การจัดการศึกษาของไทยเริ่มต้นและดำเนินควบคู่ไปกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยภายใต้ระบบค่านิยมและแบบแผนวัฒนธรรมทางการเมืองอันมุ่งคงสภาพเดิมของราชการส่วนกลางมาโดยตลอด²⁷ แนวคิดในการยกคนทั้งชาติให้สูงขึ้นพร้อมกันด้วยการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานแก่ประชาชนทั้งประเทศ เป็นเรื่องสำคัญทั้งในเชิงแนวคิดและผลกระทบที่เสริมพลังกระแสวัฒนธรรมประชาธิปไตย แต่ในด้านการดำเนินงานที่ผ่านมา จนถึง พ.ศ. 2500 เป็นการพัฒนาอยู่ในกระแสสองกระแส คือกระแสวัฒนธรรมข้าราชการของระบบราชการ ซึ่งเน้นการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง (Centralization) และเติบโตเป็นกระแสหลักในสังคมไทย กับกระแสวัฒนธรรมประชาธิปไตย ซึ่งเกิดจากความเคลื่อนไหวทางการเมืองที่ต้องการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครอง ซึ่งเป็นกระแสโต้วาทีในสังคมไทยควบคู่ในแนวนานกับวัฒนธรรมข้าราชการตลอดมา องค์การทางการศึกษาทุกระดับ ทั้งที่จัดตั้งโดยเอกชนและรัฐ ล้วนต้องทำหน้าที่เตรียมคนเข้าสู่สังคม (Socialization) ซึมซับรับวัฒนธรรมราชการอย่างเต็มเปี่ยม และเป็นแหล่งจุดประกายความคิดของวัฒนธรรมประชาธิปไตย²⁸ การดำเนินการของรัฐและการไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการทางการเมืองที่ผ่านมาในช่วงระยะเวลาดังกล่าวไม่สามารถสร้างจิตสำนึกของคนไทยที่เป็นแบบเจ้าขุนมูลนาย จารีตนิยม ให้มีจิตสำนึกหรือระบบความคิดเป็นแบบเสรีประชาธิปไตยได้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁶ "ประกาศของคณะราษฎร ฉบับที่ 1, 24 มิถุนายน 2475", ชัยอนันต์ สมุทวณิช-ชิตติยา กรรณสูต (รวบรวม), อ้างแล้ว, หน้า 209-211.

²⁷ เสน่ห์ จามริก. การเมืองกับการศึกษาไทย. อ้างแล้ว.

²⁸ วิทยากร เชียงกุล. 60 ปี ประชาธิปไตยแบบขุนนาง, สังคมศาสตร์ปริทัศน์. ปีที่ 16 ฉบับที่ 1, ก.ค. - ธ.ค. 2535.

สำหรับในด้านความคิดเรื่องอำนาจของอมาตยาธิปไตยของไทยที่ฝังราก และครอบงำวัฒนธรรมทางการเมืองของไทยมาในอดีตจนปัจจุบัน อำนาจของ อมาตยาธิปไตยถูกส่งผ่านมาโดยกลไกรัฐในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ระบบการเรียน-การสอน ตั้งแต่ระดับครอบครัวจนถึงมหาวิทยาลัย อย่างน้อยระบบความเชื่อดังกล่าวก็ได้ฝังราก ไปในหมู่ชนชั้นข้าราชการ และระบบคิดที่ครอบงำสังคมไทยมาตลอด ความเชื่อและ วัฒนธรรมขุนนางเป็นรากเหง้าแห่งการยอมรับอำนาจ "ราชการ" ซึ่งถ่ายทอดมาใน รูปแบบต่าง ๆ ทั้งด้านกฎหมาย การรวมศูนย์ของระบบ การยอมรับในผู้อำวุโสอย่าง ไร้เหตุผล สาขาวิชาการบังคับบัญชา และการถ่ายทอดระบบและความเชื่อแบบราชการนี้ มิได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะผู้ที่อยู่ในแวดวงของราชการเท่านั้น แต่กระจายอยู่ในความเชื่อ ของคนไทยตัวอย่างเช่น "บารมี" นั้นเกิดจากการที่ต้องเป็นเจ้าพระยา การมียศ ตำแหน่งในราชการ ระบบการศึกษาเป็นกระบวนการที่ทำให้ลูกหลานไทยกลายเป็นคน ของราชการได้อย่างดี^{๒๑}

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๒๑} ชัยชนะ อิงคะวัต. "อมาตยาธิปไตยกับครอบงำทางความเชื่อทาง การเมืองไทย". สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ปีที่ 16 ฉบับที่ 1 กรกฎาคม - ธันวาคม 2535.